

КОНЦЕПТ *ЗЛАТО* У ЈЕЗИЧКОЈ СВЕСТИ СЛОВЕНСКИХ НАРОДА

Као природни елемент и архетипски симбол, злато има статус глобалног културног феномена, на чијим су се материјалним својствима развијала аксиолошка и асоцијативна (митолошка, религиозна, естетска, етичка) значења. С обзиром на улогу коју има у цивилизацијском развоју, на културна значења и истакнуту позицију у систему вредности готово свих народа света, злату је посвећена велика научна пажња, а са развојем антропоцентричке парадигме нашло се и у фокусу лингвистичких проучавања. У словенској науци о језику последњих година влада интензивно интересовање за овај фрагмент језичке слике света, који обилује појмовним, фигуративним и вредносним потенцијалом и има богату вербалну репрезентацију (Агапкина, Виноградова 1999; Агапкина 2001; Наконечная 2002; Попова 2004; Тяхтенева 2009; Fink-Arsovski 2009; Пятова 2011; Prorok, Bermiński 2012; Barčot 2012; Алекперова 2014; Боваева, Халгаева 2018; Потапова 2019; Вэй, 2019; Потапова 2019; Batitskaya, Gurin, Obletsova 2019; Равшанов 2020; Щукина, Степанова 2021; Bešenić 2021; Шеянова 2020; Ойноткинова 2021; Рыбакова 2022; Yanlei 2023; Маманиџов 2023). Низ научних публикација оправдава релевантност одабране теме, односно декодирање културних значења концепта *ЗЛАТО* и његових вербалних репрезентата у словенским језицима. Компаративном анализом аспеката концептуализације злата на основу системских података у речницима словенских језика, уз примену когнитивно-семантичких и лингвокултуролошких методолошких средстава, пратићемо семантичку еволуцију језичких јединица концепта с циљем да се опишу заједничке црте и истакну дистинктивна обележја поимања ове стварносне категорије у језичкој свести сродних народа.

Језгрени лексички експонент концепта у свим словенским језицима потиче од прасловенског корена **zlt-*: срп., хрв. *злато*, мак. *злато*, буг. *злато*, словен. *zlatô*, рус., укр., блр. *злато*, чеш., слвч. *zlato*, пољ., глужн., длужн. *zloto* са изворним значењем „сјајножут” (Фасмер 1986: 103–104). Значења која се приписују појму злато у савременим речницима словенских језика могу се свести на терминолошки, метонимијски и метафорички опис појма: 1. племенити, скупочени, сјајан метал жуте боје, мерило вредности; 2. оно што је од злата; што је боје злата, што сија као злато; 3. оно што много вреди (особа или предмет). У језичком сазнању словенских народа концепт *ЗЛАТО* формира се око најмаркантнијих особина овог метала, денотативних, енциклопедијских (жута боја, сјај, користи се за израду накита, новца и сл.) и конотативних, које су резултат колективне перцепције (драгоценост, изванредност, највиша вредност, симбол богатства, предмет човекових тежњи). Когнитивни класификатори ’боја’ и ’сјај’ односе се на перцептивно доминантне особине злата и његова су елементарна значењска обележја која имплицирају лепоту и посебност овог метала: хрв. *sjajiti (sijati) kao zlato*; рус. *блестеть/сиять золотом/ как золото; глаза золотом запорошат – ничего не увидишь*; укр. *золото і в болоті блищить*. У језичкој свести свих словенских народа присутна је спознаја о привлачности и заводљивости златног сјаја: срп. *није злато све што (се) сија*; буг. *не всичко, което блести, е злато*; рус. *не все то золото, что светит (блестит)*; *знать (видно) золото и на грязи (и в сору)*; укр. *не все золото, що блищить; усі кози в*

золоти кому; брус. *не ўсё тое золото, што блішчыць*; пољ. *że nie wszystko złoto, co się świeci*; чеш. *není všechno zlato, co se třpytí*. Концептуални садржај допуњује се фонским елементима 'реткост', 'постојаност', 'отпорност', из којих се развијају семе 'драгоценост', 'скупоценост' и генеришу сигнификат 'вредност'. Злато се концептуализује као највиша вредност према којој се самерава све што окружује човека. Симбол највише вредности и беспрекорне лепоте у поимању Словена јесте злато без премиса других метала: срп. *чисто / суво / жежено злато; чист као злато; за чисто злато рђа не приања*; хрв. *suho / žeženo / žuto zlato; vrijedi kao suho zlato; čista se zlata rđa ne hvata*; буг. *водно злато; чисто злато рђа га не хваћа*; рус. *чистое / червонное золото*; брус. *чыстае золото*; пољ. *szczere złoto; samo złoto*; чеш. *ryzí / čisté zlato*; слвч. *čiste zlato*. Уобичајена је веза злата и сребра, при чему је у овој опозиционој релацији сребро увек инфериорније: рус. *добро серебро, а золото лучше; сказано – серебро, не сказано – золото*; укр. *слово срібло, а мовчанка золото*; пољ. *towa srebro, milczenie złoto*; чеш. *mluviti stříbro, mlčet zlato*. У традиционалном систему вредности Словена здравље, морална чистота, правда, добар савет, искуство, време вреднији су од злата и сребра: срп. *добар савет злата вреди*; рус. *правда дороже золота; правда тяжеле золота, а на воде всплывает; пора да время дороже золота*; пољ. *zdrowie lepsze jest niż wszelkie złoto i srebro*; чеш. *dobrá rada nad zlato; tyto zkušenosti se nedají zlatem vyvážit*.

Метафоричким спојевима 'боја + злато' истиче се непроцењиви значај природних сировина које су у историјском искуству Словена имале егзистенцијално важну улогу, биле од користи или су доносиле велики профит: срп. *црно злато*, рус. *черное золото*, чеш. *tekuté zlato* „нафта”, срп., мак. *црно злато* „угаљ”, рус. *голубое золото* „гас”, срп. *жуто злато*, хрв. *žuto zlato* „пшеница”, срп. *жуто злато*, хрв. *žuto zlato* „кукуруз”, чеш. *zelené zlato* „хмел”, рус. *белое золото* „памук”, рус. *зеленое золото* „чај”, чеш. *bíle zlato*, слвч. *biele zlato*, „шећер”, пољ. *zloto północy, zloto kurpiowskie* „ћилибар”. Ови фраземи садрже националне карактеристике концептуализације злата, одражавајући колективни однос према намирницама и материјалима неопходним за одржавање живота и опстанак народа. У пољској лингвокултури, порекло назива за „злато са севера” двојачко се тумачи: једно објашњење засновано је на сличности по боји (ћилибар са севера земље је светле, златне боје), а друго тумачење има културно-историјску позадину која датира из античког периода, када су римски трговци путовали чак до Балтичког мора и јефтино куповали ћилибар, а затим га продавали по цени злата (Sobecka 2018). Лингвокултурне специфичности манифестују и рус. *мягкое золото* „крзно”; брус. *белорусское золото* „слама, од које се праве црквене капије, декоративни детаљи, елегантне лампе, женске торбе и сл., уврштена на Унескову листу нематеријалне културне баштине” и „врста полутврдог сира, који се осим карактеристичним укусом одликује и необичним попречним пресеком са равномерно распоређеном шаром која представља очи неправилно облика”; чеш. *blatácké zlato* „популарни меки сир тамножуте боје”.

На следећем ступњу метафоризације злато асоцира са највреднијим људским особинама (добротом, хуманошћу, искреношћу, поштењем марљивошћу, спретношћу, професионалношћу, заслугама, успехом, мудрошћу, речитошћу): срп. *имати златну душу, златно срце*, хрв. *zlato od čovjeka, suho zlato, zlato je tko / nije zlato tko*, дијал. *ist kao zlato*; мак. *тој беше злато човек, златен на мајка*; буг. *този човек е злато*; рус. *сердце у тебя – чистое золото, золотое сердце, золотой человек*; укр. *щіре (золотé) сёрце*; пољ. *złote serce*; чеш. *zlaté srdce*; слвч. *ima zlato srce*; срп. *злата вредан*; хрв. *čist kao zlato*; рус. дијал. *известно золото*, укр. *щіра (золотá) душіá*; чеш. *zlatý člověk*; срп. *имати златне*

руке; буг. *той е злато лекар*; рус. *работник он – золото*; укр. *золоті рўки у кого*; чеш. *zlaté ruce*; словч. *to je zlatega denarja vreden delavec, dobrega srca in zlatih rok, rana ura – zlata ura*; срп., мак. *златоуст*; рус. *золотая голова*, пол. *zloto „orator najwymowniejszy”*.

Емотивна компонента преузима семантичку доминацију када се златом ословљава или се са златом пореди драга, мила, вољена особа: срп. *злато моје, златно дете*, дијал. *златенце, златначка дечица*; хрв. *hajde, zlato*; мак. *златна мајко*, рус. *золото ты моё, золотце, золотишко*; укр. *золотко, золотце*; пол. *mój złoty, moja złota, moje złotko*; чеш. *ty zlato moje, tohle děvče je pro mne zlato, zlatičko*, словч. *zlatko, zlatenko, zlatuško*. У српским и хрватским речницима забележен је поприличан број личних имена мотивисаних златом, што илуструје, са синхронијског становишта, застарелу појаву утемељену у народним веровањима о апотропејској снази злата и његовој исцелитељској моћи. У традиционалним представама злато асоцира на здравље и снагу, па су се као „заштитна” деци давала имена *Злата, Златица, Златко* и слична. Специфична лингвокултурна значења антропоними добијају у обичају надевања нових имена укућанима од стране невесте (срп. *Злато, Златан, Златана, Златоја*, хрв. *Zlatoje, Zlatija*), која је у културној традицији јужнословенских народа и сама именована златом.

Компаративна анализа когнитивних и лингвокултурних одлика концепта ЗЛАТО у словенским језицима показала је висок степен сличности у концептуализацији и вербалној интерпретацији овог појма, посебно у његовој централној зони, што води закључку да словенски народи деле исти систем вредности, те да су веома блиски по менталитету и погледу на свет. Лингвокултурне специфичности испољавају се на периферији концепта, рефлектујући национални културни фон. Фактори значењске диференцијације најчешће су екстралингвистичке природе и односе се на природне, историјско-географске и социјалне услове живота у словенским земљама, што пуни садржај лингвокултурама карактеристичном културном семантиком: срп. *жуто злато „пшеница”*; срп. дијал. *златан „сунце”, алтн „златник”, жлтица, жлтичка „златни динар из доба краља Милана*”; мак. *златец „месец јул*”, рус. *голубое золото „гас”, золотая лиходарка „златна грозница, почеци ископавања злата у Томској губернији 1828. године”, якутское золото „посебно цењено злато у производњи накита*”, рус. дијал. *золотина „комад природног злата”, Залатая Баба „древна словенска богиња мира и тишине која се после смрти претворила у злато, предмет обожавања становника северозападног Сибира*”; укр. *скіфське золото „уметност израде накита из скитског периода (VII–III п. н. е.) на територији Украјине, познат по оригиналним детаљима*”; брус. *белорусское золото*; чеш. *zelene zlato, bíle zlato*, словч. *biele zlato*, пол. *zloto północy, zloto kurpiowskie*; чеш. *blaťácké zlat*, чеш. дијал. *zlat’uše*. Етнонационална специфика најупечатљивије се испољава у савременим асоцијацијама и конотацијама које читавају актуелни културни код у значења устаљених израза, трансформишући њихово традиционално значење: рус. *золотые нити „естетски третман златним нитима”, позлатить пилюлу „ублажити непријатност*”; укр. *золота жила „предмет велике вредности; способна, надарена особа достојна поштовања*”; словч. *zlata jama „непресушни извори материјалних добара и богаћења*”; чеш. *zlaty padok „актуелна ситуација у привредној сфери где истакнути менаџери добијају итутетно високе отпремнине”, zlataky „ирон. брзо и незаконито стечен новац*”). Описом концепта ЗЛАТО покушали смо да расветлимо универзални смисао и специфична етничка обележја културно значајног појма у језичкој свести словенских народа и да реконструисањем модела његове концептуализације у више словенских језика допринесемо актуелним компаративним лингвокултуролошким испитивањима

Кључне речи. Словенски језици, концепт ЗЛАТО, лингвокултуролошка анализа.

ЛИТЕРАТУРА

Наконечная О. Л. „Концепт «золото» в фольклоре золотоискателей Урала”. <https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/49147/1/dc_2002_011.pdf > 1. 10. 2024.

Ойноткинова Н. Р. „Золото в поэтике алтайского фольклора (на материале мифов, легенд, сказаний, сказок и загадок)”. *Вестник Северо-Восточного федерального университета имени М.К. Аммосова*. Серия «Эпосоведение» 21 (2021): стр. 57–67.

Попова Е. „Златото в народната култура на българите през османския период”. У: *Пари, думи, памет*. Р. Заимова и Н. Аретов (ур.). София: Кралица Маб (2004): 42–49.

Рыбакова Т. А. *Лексико-тематическая группа «золото»: функциональносемантический и лингвокультурологический аспекты*. Санкт-Петербург (2022). < https://dspace.spbu.ru/bitstream/11701/41056/2/Mag.dissertacia_Rybakova.pdf > 4.10.2024.

Тележко Г. М. 2018. Анализ названий золота в языках разных этносов. < <https://7universum.com/ru/philology/archive/item/5757> > 18. 10. 2024.

Тодоровић И. „Значење злата. Специфични семантички простори митологије злата у српској народној традицији – некад и данас”. У: *Традиција – фолклор – идентитет*. Г. Богдановић, И. Тодоровић и А. Мирковић (ур.). Београд: Институт академије – Високе школе за уметности и конзервацију (2010): 267–320.

Barčot B. „Frazemi s pojedinim metalima kao komponentom u hrvatskom, ruskom i njemakom jeziku”. *Jezikoslovlje* knj13, sv. 3 (2012). str. 841–865.

Janić N. *Simbolika zlata, srebra i gvožđa u tradicionalnoj slovenskoj kulturi. Zlato – simbol svetlosti i bogatstva*. < <https://nadica-janic.blogspot.com/2019/10/simbolika-zlata-srebra-i-gvoza-u.html> > 15. 9. 2024.

Kuper DŽ. K. *Ilustrovana enciklopedija tradicionalnih simbola*. Beograd: Prosveta – Nolit, 1986.

Prorok K, Berminsky B. „Złoto”. In: *Słownik stereotypów i symboli ludowych t. 1 z. IV, Kosmos. Świat, światło, metale*. J. Berminsky (red.). Lublin: UMSC (2012): 63–206.

Sobecka A. *Baltic Amber in Culture / Bursztyn bałtycki w kulturze*. <https://www.academia.edu/37556898/Baltic_Amber_in_culture_Bursztyn_ba%C5%82tycki_w_kulturze > 21. 12. 2014.

Извори:

Дигитален речник на македонскиот јазик. <<http://drmj.eu/>>

Караулов Ю. Н. *Русский ассоциативный словарь*. Москва: Институт русского языка РАН, 1994.

Кононенко Б. И. *Большой толковый словарь по культурологии*. Москва: Вече:АСТ, 2003.

Макаријоска Л. *Речник на македонската традиционална култура*. Скопје: Л. Макаријоска, 2016.

АРСЈ: Пипер П., Драгићевић Р., Стефановић М. *Асоцијативни речник српског језика*. Београд: Београдска књига, 2005.

Речник на българския език. <<https://rechnik.chitanka.info/>>

Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Т. 7. Београд: Српска академија наука и уметности, 1971.

- Речник српскогосрпског књижевног језика*. Т. 2. Нови Сад: Матица српска, 1990.
- Речник српских говора Војводине*. Т. 3. Д. Петровић (ред.). Нови Сад: Матица српска, 2003.
- СДСЭ: *Славянские древности – этнолингвистический словарь*. Књ.2. Н. И. Толстой и И. А. Морозов (ред.). Москва: Международные отношения, 1999.
- СМЕР: *Словенска митологија. Енциклопедијски речник*. С. Толстој и Љ. Раденковић (ред.). Београд: Zepter Book World, 2001.
- Словник української мови: в 11тт.* Т. 3. К. Білодіда (ред.). Киев: Наукова думка, 1972.
- Стојановић Р. *Црнотравски речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2010.
- Толковен речник на македонскиот јазик*. Т. 2. К. Конески (ред.). Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков”. 2005.
- Ћирић Љ. *Речник говора Лужнице*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2018.
- Iveković F., Broz I. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Štamparija Karla Albrechta, 1901.
- Hrvatski jezični portal*. <<https://hjp.znanje.hr/>>
- MSS: *Maly' staročeský slovník*. <https://is.muni.cz/el/1421/podzim2012/PV1A12/um/Maly_starocesky_slovník.pdf>
- Matešić J. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 1982.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Т. 22. S. Pavešić (ur.). Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1975.
- Skok, P. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: JAZU, 1973.
- Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. 1 z. IV, Kosmos. Świat, światło, metale. J. Bertminsky (red) < <https://phavi.umcs.pl/at/attachments/2023/0411/132326-zloto.pdf>> 18. 9. 2024.
- Słownik języka polskiego PWN*. < <https://sjp.pwn.pl/> >
- Slovník spisovného jazyka českého*. < <https://ssjc.ujc.cas.cz/> >
- Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*. <<https://www.skarnik.by/tsbm>>
- <https://azbyka.ru/otechnik/Spravochniki/etimologicheskij-slovar-russkogo-jazyka-fasmer/>
- <https://lexicography.online/etymology/uspensky/>
- <https://zlate-cihly.cz/investicni/zlato/zlataky.html>